

مرکز مدیریت حوزه علمیه قم

مدارج علمی

رساله علمی سطح چهارم

موضوع:

شبهه های تبلیغی حضرت محمد (ص) در قرآن

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین آقای ولی الله نقی پور

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین آقای نکونام

نگارش:

علی نکونام

۱۳۸۷

چکیده و خلاصه: (گزارش)

دین اسلام، که آخرین ادیان است و قرآن، که کتاب الهی و آخرین وحی الهی است و پیامبر، که خاتم رسل و پیامبران است به همه زوایای زندگی بشر توجه دارند.

ارسال دین و وحی الهی و ارسال پیامبران برای هدایت بشر است و دوری از طاغوت و شیطان.^۱ این که انسان ها خدایی شوند و طریق هدایت را در پی گیرند و از شقاوت و گمراهی نجات یابند. انسان ها محتاج اسوه و الگویند، و پیامبر بهترین اسوه و الگوست. شناخت این اسوه و الگو بهره گیری از شیوه های تبلیغی او بهترین راهنمایی برای هدایت بشر است. و ما هر چه بگوییم باز نیز ناگفته های بسیاری از پیامبر داریم. ما در این تحقیق در چهار بخش به سخن می پردازیم:

در بخش نخست مفاهیم و کلیات، به تعاریف و اهمیت و ضرورت بحث و زمینه ها و پیشینه های تحقیق، پیش فرض ها، سوال های اصلی و فرعی خواهیم پرداخت. و با طرح بیان کلیدواژه های تحقیق مثل تبلیغ در لغت و اصطلاح و اهمیت تبلیغ در قرآن و سیره به استقبال بخش دوم می رویم.

در بخش دوم تحقیق شخصیت تبلیغی پیامبر مورد بحث قرار می گیرد و با طرح موارد برجسته از شخصیت تبلیغی پیامبر (در حدود ۳۰ مورد) از قرآن، روایات، منابع دینی، تفسیری و تاریخی مدد می گیریم که چرا خداوند در قرآن پیامبر را اسوه و الگو قرار داد.

در بخش سوم که مهم ترین بخش رساله می باشد به شیوه های تبلیغی پیامبر می پردازیم. در یک چشم انداز جامع از حیات طیبه پیامبر در طی ۲۳ سال رسالت از آغاز دعوت پیامبر تا رحلت وی را مورد کنکاش و تجزیه و تحلیل قرار می دهیم و خواهیم دید که چگونه پیامبر به زیبایی در فراز و نشیب ها، و فراز و فرودها، جنگ ها و صلح ها، راحتی ها و سختی ها در مکه و مدینه، در بین مسلمان و کافر و منافق، اهل کتاب و ... به تبلیغ اسلام و مسلمانی و مکتب حیات بخش و حیانی می پردازد.

در بخش چهارم به اختصار به بررسی برخی از ادعاهای مستشرقان پیرامون پیامبر(ص) می پردازیم، که در یک دیدگاه آن ها را وادار به اعتراف می کند، و در دیگر دیدگاه روش خصمانه و نسبت های بی رحمانه ای را در پیش می گیرند.

خلاصه رساله ما به این نکته می رسد که پیامبر از تمام ابزار ها و شیوه های تبلیغ به بهترین نحوه استفاده کرده است.

^۱ . نهج البلاغه، خطبه ۱.

روش ما در این رساله استفاده از منابع و مآخذ مستقیم و غیر مستقیم قرآن و روایات و منابع تفسیری و روایی و تاریخی می باشد که با گردآوری اطلاعات و داده ها به استنباط و اجتهاد و تطبیق آنها پرداخته ایم.

مهم ترین کلید واژه های ما در این تحقیق عبارتند از:

تبلیغ، شیوه های تبلیغ، پیامبر اسلام، قرآن.

فهرست:

مقدمه:

بخش اول: کلیات تحقیق

صفحه

۱-۱: تبیین موضوع	۴
۱-۲: اهمیت و ضرورت بحث	۴
انسان و تبلیغ در عصر حاضر.....	۵
۱-۳: تبلیغ در قرآن و سیره پیامبر (ص).....	۶
۱-۴: پیشینه تحقیق.....	۹
۱-۵: کلید واژه های تحقیق.....	۹
سیره.....	۹
شیوه.....	۱۰
اسوه.....	۱۰
تبلیغ.....	۱۱
در لغت.....	۱۱
در اصطلاح.....	۱۲
دعوت.....	۱۲
۱-۶: روش تحقیق.....	۱۴
۱-۷: پیش فرض ها.....	۱۴
۱-۸: سوال های تحقیق.....	۱۴
سوال های اصلی.....	۱۴
سوال های فرعی.....	۱۵
۱-۹: فرضیه تحقیق.....	۱۵
۱-۱۰: محدودیت ها و موانع.....	۱۵

بخش دوم: شخصیت تبلیغی پیامبر (ص)

- ۲-۱: فصل اول: صداقت و یکسانی در گفتار و عمل..... ۱۸
- ۲-۱-۱: شفاف سازی اهداف و برنامه های خود..... ۱۸
- نهی از پیروی کورکورانه..... ۱۹
- انسانی مثل بقیه انسان ها..... ۱۹
- ۲-۱-۲: مبارزه با عوام فریبی و سنت های غلط..... ۲۱
- برخی از جلوه های رفتاری پیامبر (ص) با سنت های جاهلی..... ۲۱
- منع از برخورد ملوکانه..... ۲۱
- منع از اعمال خرافی..... ۲۱
- نهی از نزاع های جاهلی..... ۲۲
- حذف احکام جاهلی..... ۲۲
- مبارزه با توجیهاات باطل..... ۲۳
- نهی از سجده و پرستش غیرخدا..... ۲۴
- ۲-۱-۳: پرهیز از وعده های بی اساس..... ۲۵
- ۲-۱-۴: دوری از سخن بدون علم و عمل..... ۲۶
- ۲-۱-۵: پایبندی به عهد و پیمان..... ۲۸
- ۲-۱-۶: تأیید رسالت های پیشین..... ۳۱
- پیروی از هدایت رسولان پیشین..... ۳۲
- ۲-۱-۷: صراحت در برائت از مشرکان و عقاید آنان..... ۳۵
- سازش ناپذیری در اصول..... ۳۷
- کمک نگرفتن از مشرکان..... ۳۹
- ۲-۱-۸: خودسازی و تهذیب نفس..... ۴۰
- زهد و ترک دنیا..... ۴۰
- توجه به عبادت و شب زنده داری..... ۴۴
- عبادت تا آخر عمر..... ۴۶

- انس با اهل عبادت..... ۴۶
- توکل به خدا..... ۴۷
- ۲-۲: فصل دوم: حسن سلوک و مدارا و نرمش..... ۴۹
- ۲-۲-۱: پاسخ آرام به شبهه ها و تهمت ها..... ۴۹
- ۲-۲-۲: احترام به همه اقشار مردم..... ۵۴
- احترام به دیگران حتی غیر مسلمانان..... ۵۹
- مقدم داشتن دیگران بر خود..... ۶۰
- ۲-۲-۳: احترام به کودکان..... ۶۱
- ۲-۲-۴: حمایت از محرومان و مستضعفان و دلسوز برای آنان..... ۶۵
- جهت گیری اسلام..... ۶۶
- ۲-۲-۵: عدم ستم پذیری و دفاع از مظلومان..... ۷۲
- ۲-۲-۶: سعه صدر، بردبار و تحمل آزارها..... ۷۶
- شرح صدر پیامبر(ص) در دعوت الهی..... ۷۷
- صبر پیامبر(ص) در مقابل نافرمانی اصحاب..... ۸۶
- صبر و استقامت..... ۸۹
- ۲-۲-۷: محور محبت الهی، مهرورزی و شفقت..... ۹۰
- فتح مکه..... ۹۳
- ارتباط صمیمی با مردم..... ۹۶
- آسان گیری در مسائل شخصی..... ۹۸
- حیا و شرم از مردم..... ۹۹
- تواضع و فروتنی..... ۱۰۰
- تواضع با گروه های مختلف مردم..... ۱۰۰
- سفارش به دیگران به تواضع..... ۱۰۱
- اعتدال در تواضع..... ۱۰۱
- خوش رو و گشاده رو..... ۱۰۲
- ۲-۲-۸: موااسات به هر نحو ممکن..... ۱۰۷

- ۱۱۱..... مواسات نسبت به انصار و مهاجران
- ۱۱۳..... ۲-۳: فصل سوم: همسانی با مردم
- ۱۱۳..... ۲-۳-۱: ساده زیستی و وارستگی
- ۱۱۸..... ۲-۳-۲: پرهیز از تکلف و تشریفات
- ۱۲۴..... سربار اجتماع نبودن
- ۱۲۶..... ۲-۴: فصل چهارم: دوری از خودرایی
- ۱۲۶..... ۲-۴-۱: توجه دادن به برنامه های پیامبران (الگوها)
- ۱۲۶..... معرفی شخصیت های برتر و الگو
- ۱۲۸..... معرفی نمونه های فاسد
- ۱۲۹..... ۲-۴-۲: پرهیز از برتری طلبی (سلطه جوئی)
- ۱۳۳..... چکیده و خلاصه بخش دوم

بخش سوم: شیوه های تبلیغی پیامبر (ص)

- ۱۳۵..... ۳-۱: فصل اول: زمان بندی تبلیغ
- ۱۳۵..... ۳-۱-۱: دعوت مخفی و انفرادی
- ۱۳۸..... ۳-۱-۲: انذار عشیره
- ۱۴۱..... ۳-۱-۳: دعوت آشکار و همگانی
- ۱۴۳..... ۳-۲: فصل دوم: موقعیت شناسی
- ۱۴۳..... ۳-۲-۱: ایجاد پایگاه های مختلف تبلیغی
- ۱۴۴..... ۳-۲-۲: تعیین جانشین
- ۱۴۵..... ۳-۲-۳: هجرت
- ۱۴۸..... ۳-۳: فصل سوم: ابتکار عمل در تبلیغ
- ۱۴۸..... ۳-۳-۱: پذیرش هیأت های تبلیغی
- ۱۴۹..... ۳-۳-۲: اعزام مبلغ به شهرها و قبائل
- ۱۵۰..... ۳-۳-۳: ارسال نامه دعوت به پادشاهان
- ۱۵۱..... ۳-۳-۴: ارتباط و تماس های فردی
- ۱۵۲..... پشتکار و خستگی ناپذیر

۱۵۴.....	۳-۳-۵: أخذ بیعت از یاران.....
۱۵۴.....	بیعت رضوان.....
۱۵۱.....	بیعت با زنان.....
۱۵۴.....	۳-۳-۶: جلوگیری از سوء استفاده اطرافیان.....
	۳-۴: فصل چهارم: منطق کارآمد
۱۵۸.....	۳-۴-۱: استدلال منطقی و فطری.....
۱۵۹.....	دعوت و بررسی بی طرفانه موضوعات.....
۱۶۰.....	برهان بیدار کردن فطرت ها.....
۱۶۲.....	استفاده از زبان فطرت.....
۱۶۳.....	نجات دهنده انسان.....
۱۶۳.....	خالق و هدایت گر.....
۱۶۳.....	دعوت به دین فطری.....
۱۶۴.....	۳-۴-۲: سوال و جواب.....
۱۶۷.....	پاسخ به سوال های علمی.....
۱۶۷.....	پی گیری و بازخواست از اصحاب.....
۱۶۹.....	۳-۴-۳: جدال احسن.....
۱۷۰.....	۳-۴-۴: تشویق و تنبیه.....
۱۷۱.....	سیره پیامبر(ص).....
۱۷۵.....	۳-۴-۵: سازش ناپذیری و عدم مداهنه.....
۱۷۹.....	۳-۴-۶: اجرای حق و قانون به مساوات برای همه.....
۱۸۲.....	۳-۵: فصل پنجم: هدایت و کنترل فعالانه دشمن.....
۱۸۲.....	۳-۵-۱: شناخت گروه های مخالف و برخورد با آنها.....
۱۸۴.....	دستور قتل.....
۱۸۴.....	دستور برخورد با یهود.....
۱۸۵.....	سیره پیامبر(ص) با اهل نفاق.....
۱۸۵.....	شنیدن سخنان آنها.....

- درگیر نشدن با آنان و تحمل آنها..... ۱۸۵
- موعظه و پند دادن..... ۱۸۶
- گفتن سخنان دلنشین به آنها..... ۱۸۶
- ترساندن آنان از عذاب..... ۱۸۶
- حمایت نکردن از آنها..... ۱۸۷
- نرساندن فیض به آنها..... ۱۸۷
- اعلام عدم پذیرش عبادت آنها..... ۱۸۸
- تخریب مسجد و پایگاه آنها..... ۱۸۸
- تهدید به اخراج و قتل..... ۱۸۹
- برخورد قاطع و سخت گیری..... ۱۸۹
- ۳-۵-۲: مبارزه با طاغوت ها و مستکبران..... ۱۹۰
- نبردهای پیامبر(ص) با مستکبران..... ۱۹۳
- ۳-۵-۳: اعتراف گرفتن و تحقیر منکران..... ۱۹۶
- ۳-۵-۴: مباحله..... ۱۹۸
- ۳-۶: فصل ششم: اعتماد سازی..... ۲۰۰
- ۳-۶-۱: عفو و گذشت..... ۲۰۰
- عفو عمومی در فتح مکه..... ۲۰۰
- ۳-۶-۲: مشورت با مسلمانان..... ۲۰۳
- مشورت در جنگ بدر..... ۲۰۷
- مشورت در جنگ احد..... ۲۰۸
- مشورت در دیگر موارد..... ۲۰۸
- ۳-۶-۳: ترویج فرهنگ اخوت..... ۲۱۱
- مهریزی و عطوفت و گرمی داشتن یکدیگر..... ۲۱۳
- ۳-۶-۴: پرهیز از تبعیض تأکید بر مساوات..... ۲۱۶
- اعطای هدایای تشویقی..... ۲۲۵
- ۳-۷: فصل هفتم: راهبرد فرجام شناسانه..... ۲۲۶

- ۲۲۶.....۳-۷-۱: بشارت و مژده به مشرکان برای پذیرش اسلام.....
- ۲۲۸.....۳-۷-۲: انذار و هشدار به مشرکان.....
- ۲۲۸.....استفاده از تهدید.....
- ۲۲۸.....عذاب خوار کننده.....
- ۲۲۹.....عذاب های دنیوی.....
- ۲۳۰.....سکرات مرگ.....
- ۲۳۰.....عذاب روز قیامت.....
- ۲۳۲.....۳-۷-۳: تشویق مسلمانان به ایمان و عمل صالح.....
- ۲۳۲.....بشارت به رحمت.....
- ۲۳۲.....بشارت به فضل بزرگ.....
- ۲۳۲.....بشارت در مغفرت و آمرزش.....
- ۲۳۲.....بشارت به جایگاه صدق.....
- ۲۳۳.....عفو و گذشت برای مومنان.....
- ۲۳۳.....استغفار و طلب آمرزش برای مومنان.....
- ۲۳۳.....پاک نمودن آنان.....
- ۲۳۳.....دعا و صلوات برای مومنان.....
- ۲۳۴.....۳-۷-۴: توجه دادن به مبدأ و معاد.....
- ۲۳۶.....۳-۸: فصل هشتم: ادب و هنر در تبلیغ.....
- ۲۳۶.....۳-۸-۱: تمثیل.....
- ۲۳۷.....مثل های قرآنی.....
- ۲۳۸.....تشبیه های قرآنی.....
- ۲۴۱.....۳-۸-۲: داستان و قصه گویی.....
- ۲۴۲.....قصه های قرآنی.....
- ۲۴۷.....۳-۸-۳: مقایسه کردن.....
- ۲۴۹.....چکیده و خلاصه بخش سوم.....

بخش چهارم: بررسی برخی از ادعاهای مستشرقان پیرامون حضرت محمد (ص)

۴-۱ فصل اول : سیمای اخلاقی حضرت محمد (ص)

- ۱-۱-۴ کانت هانری وی کاستر ۲۵۱
- ۲-۱-۴ هیوار ۲۵۱
- ۳-۱-۴ مویر ۲۵۱
- ۴-۱-۴ کارلایل ۲۵۱
- ۵-۱-۴ آرفنگ بدلی ۲۵۲
- ۶-۱-۴ ریوزند باسورث اسمیت ۲۵۲
- ۷-۱-۴ جان دیون پورت ۲۵۲
- ۸-۱-۴ الفونس دولامارتین ۲۵۳
- ۹-۱-۴ لئون تولستوی ۲۵۳
- ۱۰-۱-۴ ویلیام دورانت ۲۵۳

۴-۲ فصل دوم : پیش داوری های خصمانه پیرامون شخصیت حضرت محمد (ص)

- ۱-۲-۴ دانتا ایتالیایی ۲۵۴
- ۲-۲-۴ سلمان رشدی ۲۵۴
- ۳-۲-۴ تبدیل نام اسلام به محدیسم ۲۵۴
- آرگیپ ۲۵۴
- ادوارد سعید ۲۵۴
- ۴-۲-۴ رابرت ساوتی ۲۵۵
- ۵-۲-۴ مارگلیوث (ازدواج های پیامبر (ص)) ۲۵۵
- ۶-۲-۴ نقد ۲۵۵
- نشانه ای از کلام الهی پیامبر (ص) ۲۵۵
- ۷-۲-۴ ادعای وحی الهی تجربی از جان هیک، ایان باربور، مونتگمری وات ۲۵۶
- ۸-۲-۴ نقد ۲۵۷

۲۵۸.....	۹-۲-۴ ادعای تجربه دینی از فریدریک شایرماخر، ویلیام آلستون، پراود فوت
۲۵۹.....	۱۰-۲-۴ نقد.....
۲۵۹.....	۱۱-۲-۴ ادعای اقتباس از فرهنگ زمانه، بروکلیمان، مونتگمری وات، آرگیپ
۲۶۰.....	۱۲-۲-۴ نقد.....
۲۶۱.....	۱۳-۲-۴ ادعای عدم تعادل از مونتگمری وات
۲۶۲.....	۱۴-۲-۴ نقد.....
۲۶۲.....	۱۵-۲-۴ ادعای دین خشونت و شمشیرازویل دورانت و پاپ بندیل شانزدهم
۲۶۲.....	۱۶-۲-۴ نقد.....
۲۶۳.....	خلاصه و چکیده بخش چهارم.....
۲۶۴.....	چکیده و خلاصه و پایان نامه.....
۲۶۶.....	تجربیات و پیشنهادات.....
۲۶۷.....	منابع.....

مقدمه:

از آن دم که عالم آفرینش، تنها با اشارتی از خالق خویش، ردائی هستی بر تن پوشید و گوهری چون انسان را در دامن خود پرورید، تا این زمان که روزگاری بس دراز از آن تاریخ می گذرد، مردان بزرگی پا به عرضه گیتی نهاده اند و هر یک به فراخور قابلیت های ویژه خویش، توانسته اند در برهه ای از زمان و پاره ای از زمین، منشأ تحول و دگرگونی باشند. اما در این میان، تنها معدودی از آنان بوده اند که شایسته عنوان «مردان تاریخ ساز» هستند. همانان که توانسته اند بر همه تاریخ پس از خویش تأثیر بگذارند، منشأ تحولات دوران های بی شمار باشند و فرهنگ ها و تمدن های بزرگ را پی ریزی کنند.

بی تردید شخصیت آسمانی، بی نظیر و دوران ساز پیامبر خاتم حضرت محمد مصطفی (ص) در صف نخست چنین مردانی قرار دارد.

از نگاه دینی ما مسلمانان، او بزرگ ترین و والاترین انسان بود، از همین رو، خدایش وی را به عنوان خاتم پیامبران الهی برگزید.^۱ او دارای اخلاقی کامل و جامع همه فضیلت ها و کمالات انسانی بود و چنین بود که خالق هستی در کتاب آسمانی اش اینگونه او را ستود:

«و انک لعلی خلق عظیم؛^۲ و تو (ای پیامبر) اخلاق عظیم و برجسته ای داری.»

او نخستین و برترین مخلوق خدا است. حسین بن عبدالله می گوید: به امام صادق (ع) عرض کردم: آیا رسول خدا (ص) سرور عالمیان بود؟ امام پاسخ داد: سوگند به خدا که او سرور همه مخلوقات خداوند بود خدا هیچ مخلوقی را بهتر از محمد (ص) نیافرید.^۳

در حدیثی دیگر از قول امام صادق (ع) نقل شده که فرمود: در شب معراج پیامبر اکرم (ص) جبرئیل تا مکانی با وی همراه بود و پس از آن، از همراهی آن حضرت سر باز زد. پیامبر (ص) بدو فرمود: آیا (در این سفر) مرا تنها می گذاری؟ جبرئیل عرض کرد: تو برو! سوگند به خدا بر جایی قدم نهاده ای که پیش از این، هیچ بشری بدان جا گام نهاده و بدان راه نیافته است.^۴

علی (ع) با آن همه عظمت و بزرگی، آن دم که پس از پاسخگویی به پرسش های یک دانشمند یهودی در باب توحید، با این سخن آن دانشمند روبرو گشت که آیا تو فرستاده خدا به سوی آدمیانی؟ در پاسخ فرمود: وای بر تو! من (پیامبر نیستم، بلکه) تنها غلامی از غلامان محمد (ص) هستم.^۵

۱. «خاتم النبیین» احزاب (۳۳)، آیه ۴۰.

۲. قلم (۶۸)، آیه ۴.

۳. الکافی، ج ۱، ص ۴۴۰.

۴. مناقب ابن شهر آشوب، ج ۱، ص ۱۵۵؛ بحار ال انوار، ج ۱۸، ص ۴۸۳.

۵. الاحتجاج، ج ۱، ص ۳۱۴.

و چنین بود که خداوند او را الگویی نیکو و شایسته برای بشریت دانست و همگان را به پیروی از او فراخواند.^۱

قرآن کریم - به عنوان سند جاودان دیانت خاتم که هدایت الهی همه انسان ها تا هنگامه رستاخیز را به عهده دارد - معارف فطری را با روش های متفاوت و در سطح گوناگون تبیین می کند تا ژرف اندیشان محقق، به بهانه نازل بودن مطالب وحی، خود را از آن بی نیاز نیندازند، و ساده اندیشان مقلد نیز با دستاویز پیچیدگی معارف آن، خود را محروم نبینند.

براین اساس، قرآن کریم، نه تنها از راه حکمت، موعظه و جدال احسن.^۲ ره آورد خویش را ارائه کرده است، بلکه بسیاری از معارف خود را در چهره مثل نمودار ساخته و از راه تمثیل^۳ آنها را تنزل داده است، تا برای مبتدیان تعلیم و محققان و خودپیشگان تأیید و در نتیجه فهمش میسر همگان باشد.

شیوه جمع میان حکمت، موعظه و جدال احسن از یکسو و تمثیل و تشبیه و نقل داستان از سوی دیگر در دعوت و تعلیم، از ویژگی های کتاب الهی است و در هیچ یک از کتب علوم عقلی و نقلی که مولفان و مصنفان آنها تنها به ارائه براهین صرف و استدلال محض عقلی یا نقلی بسنده می کنند، تداول ندارد.^۴ در اینجا است که دست نیاز به ساحت مقدس پیامبر گرامی اسلام (ص) دراز نموده، تا بتوانیم از شیوه های هدایت گر انسانی حضرتش که متصل به وحی الهی است و از روی هوای نفس سخن نمی گوید بهره گیریم.^۵

۱. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ؛ مسلما برای شما در زندگی رسول خدا سرمشق نیکویی بود، برای آنها که امید به رحمت خدا و روز رستاخیز دارند.» احزاب (۳۳)، آیه ۲۱.

۲. «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ؛ با حکمت و اندرز نیکو، به راه پروردگارت دعوت نما! و با آنها به روشی که نیکوتر است، استدلال و مناظره کن!» نحل (۱۶)، آیه ۱۲۵.

۳. «وَ لَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ؛ ما برای مردم در این قرآن از هر نوع مثلی زدیم، شاید متذکر شوند.» زمر (۳۹)، آیه ۲۷.

۴. تفسیر تسنیم، ج ۱، ص ۴۰.

۵. «و ما ينطبق عن الهوى ان هو الا وحى يوحى.» نجم (۵۳)، آیه ۳ و ۴.